

Úvod

Zesnulý nestor tohoto grantového projektu, profesor Zdeněk Kárník, byl nepřítelem dlouhých úvodů k publikacím této ediční řady. Psal je jako hlavní řešitel (u prvního projektu), posléze jako vlídný poradce mladších badatelů (v současném projektu). Nenadálý odchod z tohoto světa mu již zabránil ujmout se svého tradičního úkolu také u posledních dvou svazků. V koncepci řady „Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu“, kterou před téměř deseti lety vytyčil, se však nic zásadně nezměnilo a nyní již jejích osm svazků představuje stěží přehlédnutelnou linii uniformovaných hřbetů na policích knihoven.

Když začínala počátkem tisíciletí naše spolupráce, pan profesor si zoufal nad nízkým zájmem vyzrálých historiků střední generace o tématu komunismu a radikálního socialismu. Teprve v dalších svazcích této publikační řady začalo takových autorů přibývat, což se podařilo udržet také tentokrát. Nápomocen nám v tom byl jistě i čas. Někteří z nás, jež profesor Kárník právem v počátcích prvního grantového projektu označoval za „doktorandskou“ generaci, se nyní s blížící se čtyřicítkou mohou pozvolna počítat také již ke generaci střední. A v nejmladší generaci, která tradičně od prvního svazku řady dostávala široký prostor k publikaci svých studií, dorůstají nové osobnosti. Naopak zde zcela chybí reprezentanti generace vrstevníků pana profesora, narození ve 20. a 30. letech, kteří rovněž do předchozích svazků přispěli nejednou studií. Je to spíše jen shoda náhod, třebaže i osudu lze na této skutečnosti přičítat jistý podíl. Kromě profesora Kárníka v roce 2011 nás v roce 2009 navždy opustil také profesor Jan Kuklík (sen.), který věnoval do IV. svazku studií o KSČ v pomnichovském období (ve spoluautorství s Janem Gebhartem).

Současný grantový projekt, koncipovaný na pět let, se nachýlil do své závěrečné fáze, jejímž vyvrcholením se má stát kolektivní monografie věnovaná historickému vývoji Komunistické strany Československa.

Jedním z jejích hlavních východisek jsou právě i studie uveřejňované v této ediční řadě. Také její již osmý svazek přispívá svým dílem k obohacení našich stávajících poznatků o komunistickém hnutí a socialistické diktatuře. Michal Pehr se zde zabývá reflexí komunistického hnutí na stránkách lidoveckého tisku. Jistě nikoho nepřekvapí, že rozdílná programová a ideologická východiska vykopala hluboký příkop mezi organizovaným politickým katolicismem a komunisty. O to zajímavější je sledovat klopýtání či dokonce doslovné názorové přemety lidovců v letech 1935–1938. Z komunistů se náhle stali potenciální partneři při budování široké protifašistické platformy a s tímto faktem se vyrovnával také lidovecký tisk, který náhle musel hledat vstřícnější slova o Sovětském svazu, Stalinovi i komunistickém hnutí jako celku. Pehrovy nálezy relevantních pramenů svědčí o pragmatické zdatnosti a nemalé kreativitě tehdejších lidoveckých autorů. Otevírá se tím však zároveň i jedna z řady nesnadno zodpověditelných otázek – nakolik lidová fronta byla jen nutné zlo a chytrý manévr moskevských komunistů, a nakolik byla politikou autentického socialismu, který později Stalin s počínající studenou válkou odhodil. K této druhé interpretaci svádějí např. paměti Marie Švermové.¹ Opačné stanovisko nalezneme v tezi o „velkém taktickém oblouku na cestě ke zřízení totalitní diktatury“ Zdeňka Kárníka, kterou rozpracoval v jednom z předchozích svazků této řady.²

Následující studie Mečislava Boráka se věnuje neméně kontroverznímu tématu, jímž je počátek druhé světové války. Po německo-sovětském paktu ze srpna 1939 bylo nutné zapomenout na politiku lidových front a řadoví členové strany museli přijmout tezi, že tato na první pohled nepochopitelná aliance s nacismem byla správná, když podle tvrzení Kominterny překazila plány anglických a francouzských imperialistů zaplést SSSR do imperialistické války. Autor v rámci sondy do moravsko-slezského regionu pomocí relativně bohaté pramenné základny ukazuje, jak složité bylo pro obyčejné straníky stejně jako regionální funkcionáře se s takovými instrukcemi zasílanými z Moskvy vyrovnat a v praxi ilegality je navíc aplikovat.³ Zároveň se zde osvědčuje jako efektivní starší periodizace Hermanna Webera, který období mezi létem 1939 a létem 1941 z hlediska politiky Kominterny rozdělil do čtyř fází, čemuž odpovídá i vývoj stranických postojů na Ostravsku.

Zatímco Mečislav Borák sledoval odrazy propagandy Kominterny, Vladimír Černý se ve studii o komunistických mládežnících v éře válečné ilegality spíše orientuje na podrobný popis životních osudů hlavních odbojářů z řad mladých komunistů. Není to jen slavný příběh o popravené odbojové hrdince Marii Kudeřkové a o statečnosti desítek dalších,

jejichž jména vesměs upadla v zapomnění. Stejně tak jsou to příběhy policejní infiltrace a donašečství, k němuž se někteří další uchýlili či k němu byli donuceni. V paměti však zůstali více zapsáni hrdinové. Obrovská prestiž, které komunistické hnutí dosáhlo v prvních poválečných letech téměř na celém kontinentu, neplynulo jen z vítězného tažení Rudé armády, nýbrž právě i z odhodlání bezpočtu řadových komunistů položit život v odboji. Tím zajímavější je pak studie Jiřího Pernese věnovaná aktivitám Alexeje Čepičky za třetí republiky. Autor zde prohloubil a rozvinul některé své dřívější poznatky o této mimořádně významné osobnosti komunistické strany v éře upevňování její moci.⁴ Legitimován svými aktivitami již v předválečném komunistickém hnutí a uvězněním v koncentračním táboře se ambiciózní Čepička mohl okamžitě vyvíhnout nejprve na špičku okresní politiky na Kroměřížsku, aby pak záhy zamířil až do vládního křesla. Obvykle bývá od historické vědy požadováno poučení z minulosti. Od historiografie komunistického hnutí pak dnes zpravidla požadujeme náležité poučení, aby se socialistická diktatura znovu nemohla opakovat. Máme za to, že platí okřídlené heslo *historia magistra vitae*, avšak v poněkud jiném smyslu, než se obvykle předpokládá. Čepičkův příběh z let 1945–1947 názorně ukazuje osudové důsledky prosazování obecného dobra, resp. dobra, které je vyhlášováno za obecné, bez respektu k základním občanským právům.⁵ A v takových postupech byl tento politik, jak ukazuje Pernesova studie, doslovným expertem. Právě toto může být užitečným poučením z dějin. Prosazování společenského dobra na úkor garantovaných práv jednotlivců se může objevit kdykoli v budoucnu v režii jakéhokoli politického hnutí, nikoli jen komunistického, a v příhodných podmínkách destabilizace společnosti dosáhnout úspěchu, jako tomu bylo ve 40. letech minulého století.

Jednu z opomíjených kapitol dějin KSČ před rokem 1948 rozpracovává David Kovařík. Němečtí antifašisté-komunisté se po osvobození republiky dočkali nemilého překvapení. V prostředí vyhrocených antiněmeckých vášní v letech bezprostředně následujících po válce byli přijímáni velmi nejednoznačně a postupně se prosazovala koncepce, aby i oni byli odsunuti, byť do sovětské okupační zóny. Někteří z nich se později dočkali úspěšné kariéry v rámci východoněmeckého režimu. I z těch, kteří zůstali, někteří zaujímali důležité pozice, jako Karl Kreibich v diplomacii či Bruno Köhler ve stranickém aparátu. Zdá se být oprávněnou teze naznačená již dříve Karlem Kaplanem na Köhlerovu adresu, že vyhrocené antiněmeckví přetrvávající v české společnosti ještě dlouho po válce bylo příčinou, proč nikdy nezastával funkci, v níž by

se musel často veřejně prezentovat (hovořil prý totiž česky se zřetelným akcentem).⁶

Jan Pešek navazuje chronologicky na studii z předchozího svazku, v níž se věnoval KSS v období třetí republiky. Nyní mapuje její vývoj v letech 1948–1960. Na základě široké pramenné základny ukazuje zvláště, jak se po roce 1948 mnohdy méně formálními cestami upevňovala centralizace správy československého státu a podřízenost KSS pražskému centru, což vedlo na konci dekády dokonce až k úvahám o jejím zrušení a úplném sjednocení strany.

Tendence zřetelná již v předchozích svazcích řady, totiž výraznější zájem o analýzu éry uvolnění 60. let a následnou normalizaci, se v jisté míře projevuje i zde. Tři závěrečné příspěvky se soustřeďují právě na toto období. Určitým specifikem tohoto svazku je nadprůměrné zastoupení studií věnujících se Moravě. Vedle již výše uvedených studií M. Boráka, V. Černého a J. Pernese je to i příspěvek Radka Slabotínského, který detailně mapuje dění uvnitř brněnského vedení KSČ od roku 1967 do okupace země v srpnu 1968. Především v první polovině roku 1968 patřila brněnská krajská organizace KSČ k významným nositelům proreformního hnutí. Jejím vedení v čele s Josefem Špačkem se také – byť za cenu mnohých kompromisů – podařilo řadu reformních myšlenek prosadit do praxe. Tento vývoj však byl negován vpádem armád pěti států Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968.

Zajímavý ediční počín představuje příspěvek Zdeňka Doskočila, který zde otiskuje a komentuje „mýty opředený“ a nemálo kontroverzní projev Gustava Husáka z 31. května 1969. Přestože byl často zmiňován v literatuře, vždy to bylo jen z druhé ruky. I v oficiální edici Husákových projevů bychom jej hledali marně. Tento před rokem 1968 kritický komunistický intelektuál a během pražského jara umírněný sympatizant reformního procesu teprve v tomto veřejném vystoupení, jak praví autor, „poprvé výrazně přitvrdil a odhalil své skutečné smýšlení“.

Tomáš Vilímek využil svých rozsáhlých znalostí německých archivů a zpracoval vývoj vzájemných vztahů mezi KSČ a východoněmeckou SED během normalizačního období. Rozvíjí tím zajímavý příběh dvou komunistických stran, které od chladných počátků na konci 60. let (Walter Ulbricht byl rozhodným odpůrcem pražského jara) dospívá v závěru 80. let do situace, kdy si v rostoucí erozi sovětského bloku vrcholní představitelé KSČ i SED zjevně uvědomili, že skutečnou podporu mohou očekávat pouze od sebe navzájem.

Na jedné straně by bylo možné konstatovat jisté editorské uspokojení nad studii, které se díky spolupráci českých a slovenských historiků

podařilo v tomto svazku shromáždit. Na druhé straně se mi však spíše vybavuje podobenství, které kdysi použil John Hall. Kulturní historii přirovnal k mytické Hydře. Na místě každé ze sedmi hlav, které jí byly setnuty, vyrostl dvojnásobný počet hlav nových atd.⁷ I když Hall hovořil o kulturní historii, toto podobenství platí jistě neméně také pro dějiny Komunistické strany Československa. Kolik otázek svým výzkumem historik zodpoví, dvojnásobný počet dalších mu při bádání vyvstane. Jakkoli nad touto skutečností profesionál žehrá, snad právě ona je tím kouzlem, kterým dějiny k sobě stále lákají další a další zájemce.

Jakub Rákosník